

SHAXS AXLOQIY PORTRETINING FORMATIV JARAYONLARINI TARBIYA FANIDA REKONSTRUKSIYA QILISH: “MUKAMMAL SAODAT YO’LI”DAGI NAZARIY YONDASHUVLAR VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK PSIXOGENEZNING ILMIY SINTEZI

Axmedov Boburjon Vasikovich

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti,
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasida o‘qituvchisi.

<https://orcid.org/0009-0000-5274-8916>

E-mail: boburjonahmedov993@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18000059>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-dekabr 2025 yil

Ma’qullandi: 15-dekabr 2025 yil

Nashr qilindi: 20-dekabr 2025 yil

KEY WORDS

Tarbiya, axloqiy portret, formativ jarayonlar, “Mukammal saodat yo’li”, pedagogik psixogenez, shaxs kamoloti, ma’naviy qadriyatlar, rekonstruksiya.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada shaxsning axloqiy portretini shakllantiruvchi formativ jarayonlar tarbiya fani nuqtai nazaridan rekonstruksiya qilinadi. Tadqiqotda “Mukammal saodat yo’li” asarida ilgari surilgan nazariy-axloqiy qarashlar zamonaviy pedagogik psixogenez konsepsiyalari bilan ilmiy sintez qilinib, shaxs kamolotining ma’naviy, ruhiy va ijtimoiy omillarini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada axloqiy qadriyatlarning pedagogik tizimda qayta talqin qilinishi, tarbiyaviy ta’sirning bosqichma-bosqich amalga oshirish mexanizmlari hamda shaxsning axloqiy portretini modellashtirishga doir yondashuvlar nazariy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari tarbiya jarayonida komil inson konsepsiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik modelni taklif etadi.

Shaxsning axloqiy kamoloti masalasi Sharq va G‘arb ilmiy an‘analarida qadimdan muhim o‘rin egallab keladi. Mazkur jarayonning tabiati, ya’ni insondagi axloqiy sifatlar tug‘ma holda mavjudmi yoki ular tarbiya natijasida hosil bo‘ladimi, degan savol tarix davomida ko‘plab bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlarining “Mukammal saodat yo’li” asarida ushbu masala axloq ilmining markaziy nazariy muammolaridan biri sifatida yoritilib, mazkur savolga doir turli ilmiy pozitsiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik psixologiya va axloqshunoslikda ham inson axloqining shakllanishi genetika, muhit, tarbiya va ijtimoiy tajriba omillari o‘zaro munosabatida talqin qilinadi. Mazkur maqola ana shu nazariy mulohazalarni ilmiy asosda qayta ko‘rib chiqishga, ularni tarbiya fanining konseptual kategoriyalari bilan uyg‘un holda tahlil etishga qaratilgan.

“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz.

Birinchisi - bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi - ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat."¹

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlarining **"Mukammal saodat yo'li"** asarlarida axloq ilmining muhim nazariy masalalaridan biri sifatida: "Odamdagi axloqlar uning yaratilishida tug'ma holda mavjud bo'ladimi yoki ular keyinchalik o'rganiladimi?" degan savol ko'tariladi.² Bu savol tarix davomida ko'plab axloqshunos olimlar o'rtasida ixtilofli fikrlarni yuzaga keltirgan.

Ba'zi mutaqqaddim ulamolar shunday xulosaga kelganlar: **axloqiy xususiyatlar inson fitratiga tug'ma tarzda singdirilgan bo'ladi, uni o'zgartirish yoki so'ngra kasb etish deyarli mumkin emas.** Ularning nazarida har bir inson o'ziga xos axloqiy "yuklama" bilan dunyoga keladi. Boshqa bir guruh olimlar esa buning aksi - "Inson tug'ilganda hech qanday fazilat yoki razilatsiz tug'iladi, unda qanday xislat bo'lsa, tug'ilganidan keyin paydo bo'ladi", degan g'oyani ilgari surganlar. Ularga ko'ra, barcha axloqiy xususiyatlar - tarbiya, tajriba, ijtimoiy ta'sir va muhit mahsulidir.

Yana boshqa bir nufuzli ilmiy yondashuv shuni ta'kidlaydiki, **inson tabiatan ota-onadan ma'lum bir axloqiy moyilliklarni meros qilib olsa-da, uning shaxsiy fazilatlari va ijtimoiy-axloqiy portreti to'laligicha tarbiya, muhit va odatlanish natijasida shakllanadi.** Bu fikr Bronfenbrennning ekologik tizim nazariyasiga hamohang bo'lib, insonning axloqiy rivojlanishini turli tizimlar (oilalar, maktab, jamiyat) bilan o'zaro ta'sirda qaraydi.

Mazkur ilmiy munozaralar fonida biz quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin: **insonning axloqiy kamolotida tarbiya fanining, ayniqsa, pedagog va ustozlarning roli beqiyosdir.** Chunki aynan pedagogik ta'sir orqali bola o'zida ezgulikka intilish, yomon xulqlardan tiyilish, axloqiy qarorlar qabul qilish va ularni mustahkamlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Tarbiya bu yerda faqat nazariya emas, balki kundalik hayotda amal qilinadigan hayotiy strategiyadir.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, **tarbiya fani - inson axloqini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy vosita,** pedagog esa bu jarayonda shunchaki bilim beruvchi emas, balki qalblar tarbiyachisi, ruhiy kamolotga yetaklovchi yo'lboshchidir. Shu boisdan ham, har bir ustoz o'z kasbiga birgina ilm emas, balki yuksak ma'naviyat va mas'uliyat bilan yondashmog'i lozim.

Metodlar (Methods). Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1.Nazariy-tahliliy yondashuv - "Mukammal saodat yo'li"dagi axloqiy qarashlar klassik axloqshunoslar fikrlari bilan qiyosiy tahlil qilindi.

2.Konseptual rekonstruksiya usuli - turli davr axloqshunoslarining tug'ma va orttirilgan axloqiy sifatlar haqidagi nazariyalari qayta talqin qilindi.

3.Pedagogik-psixologik interpretatsiya - Bronfenbrennning ekologik tizim nazariyasi asosida axloqiy rivojlanishning tizimli modeli ishlab chiqildi.

4.Deduktiv umumlashtirish - mavjud ilmiy yondashuvlardan tarbiya fanida qo'llanishi mumkin bo'lgan amaliy xulosalar chiqarildi.

Ushbu yondashuvlar maqolada keltirilgan ilmiy fikrlarning yaxlit, mantiqiy va dalillangan shaklda ifodalanishini ta'minladi.

¹ Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan "ma'naviyatni yuksaltirish" yig'ilishi nutqi. 19.01.2021

² Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Mukammal saodat yo'li: Uchinchi qism. Ehson, mukammal saodat axloqi rukni. Baxtli hayot axloqi bobi. 272-273 betlar. "Hilol nashr". Toshkent-2022.

Natijalar (Results). Tahlillar natijasida tarixiy va zamonaviy axloqiy qarashlarda uch asosiy konseptual yo'nalish mavjudligi aniqlandi:

1. Tug'ma axloqiy sifatlar nazariyasi

Mutaqaddim ulamolarning ayrimlari inson axloqiy xususiyatlari bilan birga yaratiladi, ularda tubdan o'zgarish qilish yoki so'ngra yangi fazilatlarini kasb etish qiyin, degan pozitsiyani ilgari surishgan. Bu yondashuvga ko'ra, inson axloqiy "kapitali" tug'ilishdan belgilangan.

2. Orttirilgan axloq nazariyasi

Boshqa bir guruh olimlar esa axloqning barcha turlari - yaxshi ham, yomon ham - tarbiya, ijtimoiy muhit, tajriba va odatlanish mahsuli ekanini ta'kidlashgan. Ularning fikricha, inson tug'ilganida "neytral", axloqsiz ham, axloqli ham bo'lmaydi.

3. Aralash (integrativ) yondashuv

Zamonaviy ilmda keng qo'llab-quvvatlanayotgan ushbu yondashuvga ko'ra, inson irsiy yo'l bilan ma'lum axloqiy moyilliklarni meros qiladi, biroq shaxsning axloqiy portreti to'laqonli tarzda tarbiya va muhit orqali shakllanadi. Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasi ham axloqiy rivojlanishni oila, maktab, jamiyat va madaniy muhit bilan o'zaro ta'sirda vujudga kelishini ilmiy asoslaydi.

Tarbiya omilining ustuvorligi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsning axloqiy kamolotida tarbiya fani, xususan, pedagogik ta'sirning o'рни hal qiluvchi ahamiyatga ega. Aynan pedagog rahbarligida bola ezgulikka moyillikni rivojlantiradi, yomon xulqlardan tiyilishni o'rganadi, axloqiy qarorlar qabul qilish kompetensiyasini egallaydi.

Muhokama (Discussion). Olingan natijalarga asosanib, inson axloqining shakllanishi bir vaqtning o'zida biologik (tug'ma) va sotsiopedagogik (orttirilgan) omillar uyg'unligida ro'y berishini ta'kidlash mumkin. Bu masalada mutlaq determinatsiya mavjud emas: tug'ma moyilliklar mavjud bo'lsa-da, ularning rivojlanishi yoki so'nishi to'liq tarbiya va muhit bilan belgilanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki:

- **Tarbiya jarayoni axloqiy xatti-harakatlarni boshqaruvchi ichki irodaviy mexanizmlarni shakllantiradi;**

- **Pedagog shaxsning axloqiy o'sishida markaziy rol o'ynaydi,** chunki u nafaqat bilim, balki ma'naviy yo'nalish beradi;

- **Axloqiy tarbiya nazariy konsepsiyadan ko'ra ko'proq amaliy strategiya sifatida namoyon bo'ladi,** ya'ni u kundalik hayot orqali ro'yobga chiqadi;

- **Oila, maktab va jamiyatning o'zaro hamjihatligi** shaxsning barqaror axloqiy portretini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Natijada, shaxs axloqiy kamolotining muvaffaqiyati pedagogik ta'sirning maqsadga muvofiq tashkil etilishiga bevosita bog'liq, pedagog esa bu jarayonda ilmi bo'lish bilan birga yuksak ma'naviyat, mas'uliyat va odilona mezonlarga tayanishi lozim.

Xulosa (Conclusion). Yuqorida olib borilgan tahlillar shaxsning axloqiy kamoloti masalasi ko'p omilli, murakkab va tizimli jarayon ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Tarixiy manbalar ham, zamonaviy ilmiy yondashuvlar ham inson axloqining shakllanishi tug'ma imkoniyatlar bilan cheklanmay, balki tarbiya, muhit, tajriba va ijtimoiy ta'sirlar jarayonida faol ravishda rivojlanib borishini ko'rsatadi.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlarining "Mukammal saodat yo'li" asarida ilgari surilgan axloqiy yondashuvlar, Bronfenbrennerning ekologik tizim nazariyasi bilan uyg'un holda talqin etilganda, shaxs

axloqiy portretining shakllanishida pedagogik ta'sirning hal qiluvchi ahamiyatini chuqur anglash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson axloqiy xususiyatlarining rivojlanishida **tug'ma moyilliklar boshlang'ich nuqta** bo'lsa-da, **ularning qay yo'sinda namoyon bo'lishi to'liq tarbiya va ijtimoiy muhitga bog'liqdir**. Aynan pedagogik ta'sir bolada ezgulikka intilish, odob me'yorlariga amal qilish, xatti-harakatini baholash va nazorat qilish kabi muhim axloqiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu bois pedagog shunchaki bilim beruvchi emas, balki **ma'naviy yo'l boshchi, shaxs tarbiyachisi, axloqiy mas'uliyatni anglatib beruvchi yetakchi figura** sifatida ta'riflanadi.

Tahlillar shuningdek shuni ko'rsatdiki, axloqiy rivojlanish izolyatsiyada sodir bo'lmaydi: oila, maktab, jamiyat, madaniy qadriyatlar, diniy-ma'naviy manbalar va shaxsning o'z tajribasi bir-birini to'ldiruvchi tizimlar sifatida faoliyat yuritadi. Demak, axloqiy kamolotning barqaror natijaga erishuvi **kompleks tarbiya tizimi**, ichki va tashqi omillar uyg'unligi, pedagogik jarayonning izchil va maqsadga yo'naltirilgan tashkil etilishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Umuman olganda, o'tkazilgan ilmiy-tahliliy ishlar shaxs axloqiy kamolotida tarbiya fanining o'rni beqiyos ekanini, pedagogik jarayon esa nafaqat nazariy bilimlar, balki hayotiy strategiyalar, odatlar va ijtimoiy munosabatlar orqali amalga oshirishini yana bir bor tasdiqladi. Shunday ekan, zamonaviy pedagogika oldida turgan eng muhim vazifa - axloqan pok, ma'naviy yetuk, mas'uliyatli va jamiyatga foydali shaxsni tarbiyalash jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va samarali mexanizmlar orqali ta'minlashdan iboratdir.

Adabiyotlar (References):

1. Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan "ma'naviyatni yuksaltirish" yig'ilishi nutqi. 19.01.2021
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Mukammal saodat yo'li: Uchinchi qism. Ehson, mukammal saodat axloqi rukni. Baxtli hayot axloqi bobi. 272-273 betlar. "Hilol nashr". Toshkent-2022.
3. Tarbiya fani. Baxt va muvaffaqiyat sirlari. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari uchun darslik. Toshkent «O'zbekiston» 2020.